

Vélemény

Fedeles Tamás

“Szentelési turizmus” a késő középkorban? Magyar(országi) egyháziak promóciója a Római Kúriában (1426–1523)

c. akadémiai értekezéséről

A szerző magyar medievisztika egyik kiemelkedő fiatal alakja. Vagy, 2022-ben már úgy is fogalmazhatnánk, a középkorász közp generáció egyik meghatározó képviselője, különös tekintettel az egyháztörténetre. Fedeles Tamás hamar alapvető jelentőségűvé vált forráskiadványai megkerülhetetlenek a későközépkor kutatóinak (pl. *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536), I. Obligationes, Solutiones*). Az opponensnek el kell árulnia, hogy amikor az akadémiai értekezés véleményezésére a felkérés megérkezett, 2021 végén, akkor már a szerző szívességének hála a kezében tarthatta a frissen megjelent okmánytárat – *Ordinationum Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungaricae (1426–1523) ex Libris formatarum Camerae Apostolicae collecta* –, s némileg furcsa módon előbb olvashatta a dokumentumgyűjteményt, mint magát a bizonyos tekintetben ennek az adataiból építkező, azokat elemző disszertációt. Az eljárás elhúzódása okán így magukat a forrásokat tehát előbb láttam, mint az azokat értékelő kézikönyvet.

Nem ismeretlen Fedeles Tamás neve, ha a kutató a Magyarországot érintő szentszéki forrásokkal kerül kapcsolatban, vagy a pápaság és a Magyar Királyság viszonya érdekli a 14-16. században („A Camera Apostolica és a magyar egyházi javadalmak a konciliarizmus időszakában”; „A Magyar Királyság diplomáciai képviselője a Szentszéknél Mátyás király korában”). Az *Insitutum Fraknoi* kutatójának sokak által haszonnal forgatott kézikönyve *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*. Kutatásainak spektruma igen széles, a zarándoklatoktól a főúri vallásosságon át a középkori pécsi klérusig és a Mátyás-kor egyházig terjed, kitekintve akár az Újlakiakra, vagy egy mezővárosukra, vagy a famíliához kötődő hadi eseményekre („Isten nevében utazunk”. *Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban; Ecclesia cathedralis Quinqueecclesiensis. A középkori pécsi székesegyház az írott források tükrében; Miklós király és Lőrinc herceg. Az utolsó két Újlaki vázlatos pályaképe; Mátyás király és az Egyház, szerk. tanulmánykötet; A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495); „Medicina contra peccata mundana”. Késő középkori főúri misealapítványok”; „E földi hazát örök és mennyei palotával elcserélni”. Szempontok a késő középkori főúri vallásosság vizsgálatához”).*

E sorok írója azt is tudja, Fedeles akkor sem jön zavarba, ha egyetemtörténetről, a középkori egyetemi fizetésekről, vagy egy orvosdoktorról kell előadnia egy magyar-németalföldi kapcsolatokkal foglalkozó konferencián, esetleg régészeti ásatáson kell részt vennie, sőt, attól sem ijed meg, ha kollégiumi nevelőtanárként kell helytállnia. (Ami utóbbi azért bizonyos esetekben nehezebb lehet a történészi munkánál.) Írt tűzvészekről és járványokról, s arról is, mi használ a pestis ellen; Pécs településszerkezetéről, topográfiájáról, Nándorfehérvárról, hadi logisztikáról, Ozorai Pipóról, s ráérő idejében szervezett OTDK-t és Bölcsész Akadémiát. Szinte Baskerville-i Vilmost idézően jár egy ördögi sugallattól vezérelt gyilkos nyomában. Tőle tudjuk, hogy nézett ki egy nyugta az Apostoli Kamarából, s hol keressük Drakula pécsi házat. Jelent meg monográfiája külföldön németül, s el is nyert rangos német ösztöndíjat (DAAD). Számos előadást tartott németül külföldön is, valamint angolul, olaszul és horvátul is jelentek meg írásai. Idézettségé önmagáért beszél (2669).

Az utóbbi években a figyelmes szakmabéli már felfigyelhetett arra, hogy a szerző különös tekintettel kutatja a kúriai papszenteléseket („Magyar klerikusszentelések Rómában a hitújítás

kezdetén”, „Mátyás seregéből az Úr szolgálatába. Esettanulmány az Apostoli Penitenciária klerikusszentelésekben játszott szerepéhez Mátyás király korában”, „Ad omnes sacros ordines promoveri”. Győri egyházmegyések római szentelési ügyei a késő középkorban”; „A Délvidékről az Örök Városba. Csanádi egyházmegyések kúriai szentelési ügyei (1442–1517)”; „Magyarok Rómában Mátyás király korában”).

Amikor 2019-ben megjelent az a munkája – „A magyar medievisztika egy kevésbé ismert forrása. A Libri formatarum és bejegyzései” – amiben felfedte a fátylat a terveiről, nemigen lehetett kétséges, a kúriai papszentelésekről készül egy önálló, monografikus dolgozattal.

Források, szakirodalom

Az értekezés több éves, szisztematikus levéltári kutatásokra támaszkodik, főképp Rómában, a Vatikáni Levéltárban, de azon kívül is számos archívumban (*Archivio dell’Ospedale di Santo Spirito; Archivio di Stato di Roma Tribunale del Vicariato; Archivio della Sacra Penitenzieria Apostolica*), továbbá Bécsben (*Österreichisches Staatsarchiv Haus- Hof- und Staatsarchiv*).

A felhasznált kiadott források terén a disszerens széles körben hasznosította az elérhető dokumentumgyűjteményeket (pl. Cherubini: *Mandati della Reverenda Camera Apostolica*; vagy a *Quellen zur Kirchenreform im Zeitalter der grossen Konzilien des 15. Jahrhunderts*). A legfrissebb, 2018-ban megjelent köteteket is hasznosítja a 2019-ben lezárt kézirat az B Emil Göller-féle *Repertorium Germanicum. Verzeichnis der in den päpstlichen Registern und Kameralakten...*, illetve a Ludwig Schmutge-féle *Repertorium Poenitentiarie Germanicum, Verzeichnis der in den Supplikenregistern der Pönitentiarie...c.* sorozatokból. Ugyancsak nélkülözhetetlen a Thomas Frenz „műhelyéből” kikerülő, nyomtatásban nem, csak a Passau Egyetem digitális adatbázisban hozzáférhető *Repertorium officiorum Romanae curiae*. Semmiképpen sem maradhatnak ki az egyes pápák szupplikációs regisztrumait közzé tevő, modern forráskiadványok (pl. *Die Supplikenregister der päpstlichen Pönitentiarie aus der Zeit Pius’ II.*). Az igen hasznos cseh kitekintés miatt itt kell álljon az Antonín Podlaha *Liber ordinationum cleri 1395-1416* is.

A disszerens kiválóan ismeri a modern, nemzetközi egyháztörténeti irodalmat. A dolgozat külön fejezetet szentel a szakterület historiográfiájának. Mind a német, mind az angolszász, mind pedig a francia és olasz kutatás egészen friss eredményei is láthatóak (Nelson Minnich, Andreas Meyer, Erich Meuthen, Arnold Angenendt, Hartmut Boockmann, Bruno Kleinheyer, Agostino Paravicini Bagliani, Orazio Condorelli, Thomas Frenz, Andreas Rehberg, Kirsi Salonen, Jussi Hanska, Ludwig Schmutge). A dolgozatban nem csupán az általános, későközépkori egyháztörténet jelenik meg európai kontextusba ágyazottan, hanem a szerző arra is törekszik, hogy a magyarországi folyamatokat, jelenségeket közép-európai összevetésben is láttassa, főképp cseh és ausztriai esettanulmányokat górcső alá vonva (pl. *Die Weiheregister der Seckauer Bischöfe vor der Reformation; Das Weiheregister des Lavanter Bischofs...*, vagy a cseh kutatásból Zdeňka Hledíková, Eva Doležalová, Jaroslav Eršil alkotásai), továbbá kitekintve a thüringiai klérusra (Bünz: *Thüringens Pfarrgeistlichkeit*). Ugyancsak jól érzi, hogy a dél-német, frankföldi Bamberg püspöksége is szolgálhat párhuzamokkal (pl. Markus, *Kurialer Zahlungsverkehr im 13. und 14. Jahrhundert. Servitien- und Annatenzahlungen aus dem Bistum Bamberg*, igaz ez némileg korábbi időszakra koncentrál). A szerző jól ismeri a szlovák kutatásban Vladimír Rábik nemrégiben napvilágot látott műveit, amelyek igen fontosak az esztergomi és az egri egyházmegyék egy részére, valamint a nyitrai püspökségre nézve, a amint alább látni fogjuk, kritikai észrevételeit nem rejti véka alá (Vladimír Rábik, ed.: *Camera apostolica I (Libri formatarum 1425–1524)*; Uő.: *La ordinazioni dei chierici provenienti dal territorio della Slovacchia odierna nella Curia Romana nel Medioevo*).

Fedeles a „saját”, specifikus szakterületén is jól ismeri a nemzetközi szakirodalmat, mind a papszentelések terén, mind a „szentelési turizmus”, mind a szentévek vonatkozásában (Curzel:

Attraverso le Alpi. Mobilità clericale; Koziol: *The early History of Rites of Supplication*; Ait - Esch: *Aspettando l'Anno Santo*; Bianchi: *Chierici ma non sempre preti. Itinerari clericali*; Aleš Pořízka: *Ordinandi delle terre Boeme*), alkalmazza az angliai párhuzamos kutatások eredményeit (pl. Tim Cooper a coventry-lichfield-i egyházmegye vonatkozásában, igen hasonló periódusban; valamint Virginia Davisnek az egész későközépkori dél-angliai klérus szenteléseit áttekintő *Rivals for Ministry? Ordinations of Secular and Regular Clergy in southern England c. 1300–1500* c. munkáját, jöllehet ez utóbbi Fedeles vállalkozásához képest egy rövid tanulmány). Hasonlóképp a szerzővel egy úton járt az angol H. S. Bennett is, aki már évtizedekkel ezelőtt vizsgálta az angliai klérus szenteléseit. [Egészen pontosan nem „H. F.”, hanem Henry Stanley Bennett.] Egyetérthetünk a szerzővel, valóban Bennettnak nagy hatása volt abban, hogy a kutatás „felfedezte”, hogy „a szentelési listák (*liber ordinandum*) készítése általános gyakorlatnak számított Európa-szerte”, és azokat a történettudomány széles körűen hasznosíthatja.

A szakirodalmat kiválóan ismerő Fedeles kritikai megjegyzéseket is tesz, még a legnagyobb tekintélyekkel szemben is. Salonen is téved például az epirói püspöki szék lokalizációjában. A szerző helyesen állapítja meg, ez nem Albánia területén fekszik, hanem Cervica tituláris püspökségét jelentette, Epiruszban, már görög területen.

A rendkívül széles körű szakirodalomban az opponens nem is hiányolna semmit e helyütt, legfeljebb szerény ajánlásokkal élne. Talán az angolszász szakirodalomban a *The Catholic Encyclopedia*, legalábbis az eredeti, 1905 és 1913 között megjelent kötetei nem a legmegbízhatóbbak, s a mérvadó tudományos kutatás erre ma már nem hivatkozik, legfeljebb, ha más nem áll rendelkezésre, ennek a Catholic University of America által először 1967-ben, majd 2002-ben újra frissített változatát (*The New Catholic Encyclopedia*). A középkort illetően azonban még ennek az adatai sem állják ki az idő próbáját, a hitelessége csorbát szenved, bár az oktatásban nyilván elfogadható.

Az angol kutatásban a yorki egyházmegye szakavatott kutatója Claire Cross, aki még egy külön munkában is vizsgálta az 1500 és 1509 közötti ordinációkat (*York clergy ordinations*. 2001.). Robin Lindsay Storey tekintette át a korai 16. századi papszenteléseket Londonban („Ordinations of secular priests in early Tudor London”, *Nottingham medieval studies* 33 (1989) 122-133.) A papszentelés és a törvénytelen származás kérdését járta körbe Sara McDougall: *Bastard Priests: Illegitimacy and Ordination in Medieval Europe*”, *Speculum* 94 (2019) 138-172. Ugyanezt tekinti át a házasság kérdésében Schmutge 2008-as monográfiája: *Ehen vor Gericht: Paare der Renaissance vor dem Papst*. Az egyházi reform hajnalán, jöllehet némileg egy korábbi időszakban foglalkozott a szenteléssel: C. Colt Anderson: „Reforming Priests and the Diverse Rhetorics of Ordination and Office from 1123-1418”, In: *A companion to priesthood and Holy Orders in the Middle Ages*, Szerk. Greg Peters – C. Colt Anderson, Leiden, 281-305. Érdemes lenne kitekinteni Davis alapvető fontosságú műveire, a mobilitás és a szentelés kérdésében: „Episcopal Ordination Lists as a Source for Clerical Mobility in England in the Fourteenth Century”, In: *England in the Fourteenth Century*, Szerk. Nicolas J. Rogers, Stamford, 1993. 152-170.; vagy a teljes londoni ordinációs adatokat listázó kiadott regisztrumára: *Clergy in London in the late Middle Ages : a register of clergy ordained in the diocese of London based on the episcopal ordination lists 1361-1539*. London, 2000.; vagy Uő.: *Medieval English ordination lists: a London case study*”, In: *Local population studies* 50 (1993) 51-60. Ugyancsak a témába vághat, ahogyan az angol egyháztörténetírás kezdi újrafelfedezni az episzkopális ordinációs listák forrásértékét: David E. Thornton: „How Useful are Episcopal Ordination Lists as a Source for Medieval English Monastic History?” *The Journal of ecclesiastical history* 69 (2018) 3: 493-530. Az 1990-es évek elején kezdtek el azzal komolyan foglalkozni, mi rejtőzhet ezen forrásokban: William J. Dohar: „Medieval ordination lists: the origin of a record”, *Archives* 20/87 (1992/87) 17-35. Külön kutatás foglalkozik azzal is, milyen új adatokat kaphatunk akár a domonkosokra nézve a szentelési forrásokból: Alfred B. Emden:

A Survey of Dominicans in England based on the Ordination Lists in Episcopal Registers (1268 to 1538). Roma, 1967. Éppen a szerző által is jól ismert Eva Doležalová próbálkozott meg a közép- és nyugati európai szentelési adatok összehasonlításával (“Comparison of Czech and English ordination lists of the late middle ages”, *Historica* Ser. NS, 12 (2005) 45-83.) A szenteléssel Roger Edward Reynolds foglalkozott igen sok művében, jóllehet kissé korábbi fókusszal, de a témában a nemzetközi kutatás őt is a terület egy jelentős alakjának tartja (válogatott tanulmányai: *Clerical Orders in the Early Middle Ages. Duties and ordination*. Farnham, 1999.) A szakterület másik kiemelkedő képviselője David Robinson, aki a forrástípusból már társadalmi és gazdasági következtetésekre is jut: „Priesthood and Community: the Social and Economic Background of the Parochial Clergy in the diocese of Worcester to 1348”, *Midland history* 42 (2017) 1: 18-35. Hogy ne csak az angolszász kutatást citáljuk, 1995-ben Párizsban kifejezetten e témában tartottak egy nagy konferenciát (tanulmánykötete: *Ordination et ministères. Conférences Saint-Serge XLII e semaine d'études liturgiques*, Paris, 27-30 juin 1995. Ed. Achille M. Triacca – Alesandro Pistoia, Roma, 1996). S hogy egy német, területileg nem is távoli, akár a magyar adatokkal is összevethető esettanulmányt ajánljunk a „Weihekandidaten” témájában: Ludwig Weiß: “Würzburger Bistumsangehörige als Weihekandidaten in Merseburg 1470-1556”, *Würzburger Diözesangeschichtsblätter* 18/19 (1956/57) 148-195. A római szentelésekkel foglalkozott Klemens Richter: *Die Ordination des Bischofs von Rom. Eine Untersuchung zur Weiheliturgie*. Münster, 1976. S egy példa a 15. század végi szentelésekre közelebbi Krakkóból: Krzysztof Kaczmarek: „Święcenia duchowieństwa przez biskupa krakowskiego Jana Rzeszowskiego (†1488)”, *Folia historica Cracoviensia* 18 (2012) 1: 143-164. Mi több, még olyan résztémákkal kapcsolatban is jelentek meg önálló monográfiák, mint az „alkalmassági vizsgák”: Marius Johannes Bitterli: *Wer darf zum Priester geweiht werden? Eine Untersuchung der kanonischen Normen zur Eignungsprüfung des Weihekandidaten*. Essen, 2010. Továbbá talán érdemes kitérni Jussi Hanska önálló, nem csak Kirsi Salonennel írt munkájára is: „Clerical Ordinations at the Camera apostolica: Jakob Ulvsson and the ‘Class of 1466’”, In: *Les élites nordiques et l'Europe occidentale: (XIIe-XVe siècle)*, dir. Tuomas M. S. Lehtonen – Élizabeth Mornét. Paris, 2007. 153-166.

A fenti ajánlások a leginkább azért fogalmazódtak meg, mert az opponens némileg járatos az angol történetírásban, de semmiképpen sem érintik a disszertáció – a felhasznált szakirodalom tekintetében is – tagadhatatlan értékét, legfeljebb az esetben fontolandóak meg, ha a mű kiadásra kerül.

Az értekezés célkitűzése(i)

A felütésszerű kezdés rögtön izgalmas folytatást ígér. Az 1496. év egyetlen napján ugyanis 53 magyar kívánta Rómában felvenni az egyházi rend fokozatait. Önmagában még ez talán nem lepné meg a gyanútlan olvasót, de az, hogy az aznap folyamodóknak majdnem a felét magyarok tették ki, már igen, mi több, még nehezebb letenné a dolgot akkor, amikor azt látjuk, hogy ezen a napon a magyarokon kívül „29 német, 20 itáliai, hat francia, két-két angol, lengyel és spanyol” kívánt szentelésre járulni. A bizonyos tekintetben laikus opponens is kénytelen továbbolvasni, hiszen számára érthetetlen, nem csak az, hogy hová tűnhettek a VI. Sándor pápa pontifikátusa idején igen gyakran Rómában időző aragóniai papok, vagy a „Legkeresztényibb király” alattvalói. A leendő *Defensor Fidei* hívei pedig a magyarokhoz képest észrevehetően kevesebbet.

Fedeles Tamás a szakirodalomban néhány évtizede már külön terminussal jelen lévő római szentelési turizmussal foglalkozik (*turismo delle ordinazioni*), amit azonban inkább a német kutatásban honosodott meg, a Rómában (is) dolgozó Ludwig Schmutge és Andreas Rehberg nyomán *klerikaler Weihetourismus*-ként. Fedeles értekezése arra keresi a választ, kik, mely

magyar klerikusok keresték fel a Kúriát 1426–1523 között, s mi okból. Azt is vizsgálja – egyfajta európai összevetésben, hiszen a kezdeti *in medias res*-szerű felütés után erre kíváncsi az ember –, a Rómába érkező klerikusok között milyen arányban találjuk a magyar javadalmásokat, sőt, Magyarországon belül megfigyelhetőek egyáltalán regionális, területi különbségek. Továbbá azt is fel kívánja tární, az egyházi társadalom mely rétegeit találjuk a Kúriában szenteltek között.

Az egyik fő kérdés, amire a laikus is felkapja a fejét kétségtelenül az, hogy kimutathatók-e összefüggések a szentelési turizmus és a hitújítás között, azaz, a „gyorsított eljárásban” való papszentelés hatással volt-e arra, hogy az ekkoriban újtára induló egyházi reform a tömegek Rómába áradásában is a papok alacsony képzettségének az egyik okát vélte felfedezni. Az értekezés egyik fő célkitűzése, hogy bemutassa a jelöltek felkészültségével, képzettségével szemben támasztott követelményeket, hiszen nézete szerint nem tartható a szakirodalomban sok helyütt olvasható, „leegyszerűsített axióma, miszerint a hitújítás egyik közvetlen előzménye az alsópapság képzetlensége, alacsony szellemi színvonala, morális válsága lett volna”.

Tóth Péter, Szovák Kornél és Lakatos Bálint is szóvá tette a szentelendő magyar klerikusok nagyszámú római jelenlétét, hiszen a 15. végén egy évtized alatt például 70-80 szentelési promócióra került sor, mi több, az 1520-as években volt olyan év, amikor csak az első három hónapban 126 magyar kérte a római promóció lehetőségét. Mivel úgy tűnik, a hitújítás első évtizedében sem figyelhető meg visszaesés, igazán érdemes utána menni, mi lehet ennek az oka.

Módszertan

A hazai szakirodalomban – amit természetesen a szerző is módszeresen áttekint és értékeli – nem ismeretlen a fogalom a német történetírás nyomdokain járó Tóth Péter és Lakatos Bálint előtt sem, sőt, maga az „intézmény” már régóta ismert volt akár Lukcsics Pál előtt is, aki a *Cancellaria Apostolica* hivatalához benyújtott kérvényeket behatóan kutatta (*Registra Supplicationum; Registra Lateranensia*). A másik legfontosabb forráscsoport az Apostoli Penitenciáriára érkezett folyamodványok, amelyekkel foglalkozva Erdélyi Gabriella kitért a szentelésekkel kapcsolatos ügyekre is. Fedeles legfőbb forráscsoportja a *Camera Apostolica* önálló regisztersorozata, a *Libri formatarum*. A kötetekben rögzítették 1425-től kezdődően 1524-ig bezárólag a ténylegesen megtörtént szenteléseket.

Ugyan Fedeles Tamás vállalkozása Lukcsics Pál után csaknem egy évszázaddal hiánypótló, hozzá kell tenni, ahogyan maga a szerző is elénk tárja, hogy elsőként római kutatásai során Érszegi Géza nézte át az irategyüttes egyes darabjait, néhány kötetéről pedig felvételeket rendelt az Országos Levéltár számára, s egyes részei mikrofilmen is kutathatóak. Az értekezés azonban azért is úttörő vállalkozás, mindezek előtt Köblös Józsefen kívül jószeriben senki sem használta érdemben, az eredeti vatikáni anyagot pedig szinte senki sem. Jóllehet Tóth Péter, Szovák Kornél és Lakatos Bálint kérvényeket vizsgálva felfigyeltek a forráscsoport jelentőségére. Az igazán fontos az, hogy Fedeles elénk tárja a legtöbb magyar adatot tartalmazó 9., valamint a 11–12. kötet anyagát is, amelyekről nem készültek fotómásolatok.

A szerző részletes áttekintést közöl arról, mik voltak a római szentelési procedúra egyes elemei, és összefoglalja a klerikusszentelésekkel kapcsolatos alapvető ismereteket. Áttekinti az egyházi rend szentségének kialakulását, az egyes grádusok történeti fejlődését. Bemutatja a jelöltek kvalitására vonatkozó általános rendelkezéseket, a kánonjog által előírt helyet és időt. Kánonjogi elemzésekkel érvel, glosszátorokat, pápai leveleket idéz. Bemutat egyes pápai kinevezőbullákat, s az azokban fennmaradt hűségesküket. Hoz magyar példákat, pl. Bakóc Tamását, 1497-ből. Ugyancsak képet ad a pápák és a zsinatok kúriai szentelésekkel kapcsolatos

legfontosabb reformintézkedéseiről. A szentelési procedúrát mind a Kancellária (Datária), a Penitenciária, a Kamara, valamint a római Vikáriátus szerepére kitérve mutatja be.

A dolgozat döntő részében természetesen a magyar klerikusokra összpontosít. Az Apostoli Kamara a kiindulópontja, hiszen a vizsgálat elsődleges forrásbázisát az *Libri formatarum* bejegyzései alkotják. Emellett természetesen kiterjeszti a vizsgálatot a Kancellária (Datária) és a Penitenciária forrásanyagára is. A dolgozat elsődleges forrásainak körébe tartoznak a pápa Róma püspökeként kinevezett helynökének joghatósága alá tartozó szentelések regiszterei, pl. a Római Állami Levéltárban található *Tribunale del Vicariato*. (Itt viszont érdekes, hogy a szerző a Vikáriátus anyagát nemzetközi összevetésben is vizsgálja, és arra a következtetésre jut, hogy itt meglehetősen kevés, csupán hat magyar vonatkozású bejegyzés maradt fenn.)

A magyar adatok feldolgozásában fontosnak tartja a származási és a szolgálati helyek lokalizálását, az egyházmegyék szerinti ábrázolást. Célkitűzése az is, hogy az adatait korábbi demográfiai kutatási eredményekkel vesse össze. Megkísérli annak a rekonstrukcióját is, milyen motivációs tényezők állhattak a magyar klerikusok római szentelési szándékai mögött.

A hazai forrásokat tekintetbe véve még a közismert egyháziak esetében is mindössze közvetett adatok tudósítanak az általuk felvett ordókról, s így az egyházi társadalom középrétegét alkotó kanonokok és városi plébánosok, valamint az alsópapság tagjai még nehezebben vizsgálhatóak. Igen kevés a klerikusok szentelését dokumentáló hazai oklevél. Ennek okairól is kimerítően értekeznek: a szentelési dokumentumok „személyes jellegű okmányok”, ezért csak az oklevélnyerők számára voltak fontosak, a „halálukat követően értéktelenné váltak”, véletlenszerűen maradtak fent. Az is indokolja a helyszíni, római kutatást hiszen mindössze három, Rómában kelt eredeti, magyar vonatkozású szentelési nyugta maradt fent. Ezzel szemben több száz magyar származású klerikus vette fel az egyházi rendek különböző fokozatait Rómában, sőt, a Fedeles által feltárt anyagban a mintegy ezer vonatkozó bejegyzésben szereplő személyek a magyar forrásokból szinte egyáltalán nem ismertek, azaz csak innen van róluk információnk, ami a dolgozat és az *Ordinationum Documenta Pontificia* okmánytár egyik legfontosabb érdeme.

Feldolgozás

A *Libri Formatarum* anyagát is részletes, sok esetben paleográfiai elemzésnek veti alá szerző. Kitér a rossz datálásoktól az ügyeletes kamara jegyzők személyének azonosításán át arra is, mikor fedezhetjük fel több kéz nyomát. Az identifikációt nehezíti, hogy a bejegyzések sajnos a szerzeteseknél nem közölnek közelebbi helyet, legfeljebb az országot.

Részletes, konkrét esetekkel alátámasztott forgatókönyvet kapunk arról, milyen, hogyan zajlik a promóció teljes menete, hány napig tart a regisztrációtól a presbiterré emelkedésig. (Egy zábrábi egyházmegyei klerikus például 3 hónavnál kevesebb időt töltött a Kúriában, hogy minden grádust elnyerjen.)

A szentelési adatok feldolgozása során az egyik legfontosabb munka a magyar településnevek azonosítása volt. (Itt köszönöm meg Debrecennek a „de Brehen” alakban való feltűnését.) A szerző kimerítő magyarázatot fűz ahhoz, hogy miért szerepeltetett, a szöveg logikai folytonosságát némileg megtörő módon egy *Kitérőt* „A geográfiai tanulságok” és „A kronológiai jellemzők” alfejezetek között, azok közé ágyazva. Megítélésem szerint egy effajta *excursus*-t szerencsésebb lett volna elhelyezni a dolgozat végén, s nem a Kamara és a Vikáriátus ügyfeleit bemutató fejezet szövegébe iktatva, jóllehet ez csupán szerkesztési kérdésnek tűnik. A *Kitérő* célja, hogy a Kárpát-medencei helynevek azonosításának nehézségeire, s az ezekből adódó téves következtetések veszélyeire hívja fel a figyelmet. A topográfiai azonosítás hibáit veszi górcső alá Vladimír Rábik munkájában: a szlovák kutató több, az esztergomi és az egri egyházmegyéhez tartozó enklávéről (a pankotai főesperesség Zarándban, a brassói dékánátus) származó adatot is a mai Szlovákia területére vonatkoztatja. Fedeles szerint a téves lokalizáció

tendenciózus, „a promóciós bejegyzések megközelítőleg 50%-a nem a mai Szlovákia területével kapcsolatos”.

Az egyik fontos megállapítása, hogy az 1426-1523 közötti csaknem 800 ismertnél klerikusnál a valóságban bizonyosan több magyar klerikust szenteltek a Kúriában, mivel a magyarok kúriai promócióinak a dokumentáltnál nagyobb volumenét világosan jelzi a korunkra maradt szentelésekre vonatkozó szupplikációk nagyságrendje.

A „magyar ügyfelek” száma mindazonáltal nem teljesen stabil, még kevésbé figyelhető meg egy állandó volumen, kisebb-nagyobb kilengések sokkal inkább megfigyelhetők.

Mi indokolja, hogy nincs magyar adat kb. 18 hónapig, 1470 márciusa és 1471 decembere között, noha ezen időszakban fennmaradtak a *Libri formatarum* kötetei? Arról tudunk csupán, hogy II. Gyula pontifikátusa idején, 1502 és 1511 között hiányosak. Ha az előző és a következő 4-4 évben van 13-14 magyar vonatkozású bejegyzés, akkor hogyan tűnnek el az adatok másfél évig? Valóban rendkívül sok a bejegyzés VI. Sándor pápaságának időszakában, mi több, még azon belül is vannak kiemelkedő esztendők. Legalább kétszer annyian kívánnak szenteltetni 1492 és 1496 között, mint a következő években, 1497 (242) és 1502 között (132); ugyanakkor a szentévből, 1500-ban elmarad a csupán egy magyar a várakozástól. Az is meglepő lehet a laikus opponens számára, hogy a püspöki ordót Rómában csak 5 prelátusunk vette fel, közülük is három címzetes (argyasi, bodonyi, moldvabányai) titulust viselt. Biztosan lehet ennek a megválaszolására okokat keresni. A szerző úgy látja, ennek a forráspusztulás lehet az oka: a Kúriában felszentelt magyarokra vonatkozó források kevesebb, mint 50%-a maradhatott mindössze korunkra.

Az ún. „szervezett utazásra” vonatkozó, felvázolt esetek viszont az a hipotézist erősítik, hogy a kiugró adatok egy-egy „békésebb” időszaknak köszönhetőek, amikor akár arra is volt nem kevés példa, hogy csoportosan, egy-egy egyházmegyéből utazzanak többen egyszerre. Fedeles úgy jár ennek utána, hogy megpróbál rekonstruálni egy-egy „szervezett utazást”, azaz akár fizikai vagy személyes, akár regionális, földrajzi kapcsolatokat keres a szenteltek között. Így az adott bejegyzésekben szereplők egy-egy hálózattá állnak össze – a kutatás pedig igen kurrensé, felöltve a mai, mainstream *network analysis* jellegzetességeit. Az utazásoknál valóban fontos az, hogy egy közösségbe tartozó klerikusok közösen terveztek utat, olyanok, akik korábban is kapcsolatban álltak egymással, 1523-ban a váradiak az egriekkel, vagy a 12 zágrábi egyházmegyéből származó közül fontos, hogy nyolcan Körös vármegyéből valók voltak, hatan pedig a császári főesperességből jöttek. Az utazásnak így szimplán az is lehetett az oka, hogy így pl. olcsóbb volt.

A promóciókat meghatározhatták földrajzi tényezők. Fedeles adatai alapján megfigyelhető – Esztergom mellett – Erdély és Eger dominanciája. Nem hagyható figyelmen kívül a származási vagy a szolgálati hely gazdasági fejlettsége, demográfiai sajátossága, a városiasodás foka. E területen is igénybe veszi az értekezés összeveti a nemzetközi szakirodalom eredményeit, azt pl. hogy a Rajna-Majna-Moselle régióból származik a folyamodványok döntő többsége. Ugyanakkor érdekes, nem várt adatokat is kapunk: a püspökségek jövedelmével összevetve nem egyértelmű, hogy a legjövedelmezőbbek közül érkeztek a legnagyobb számban. Az erdélyi egyházmegye a jövedelmét tekintve a 6., mégis a második legtöbb kérvényező innen jött. Az ugyanannyi jövedelmű Várad és Zágráb közül a váradi 4%,-ot, a zágrábi 15%-ot ad, ami nem magyarázható az eltérő lakosságsszámmal, Várad ugyanis az ország népességének a 6, Zágráb pedig 9%-át adja. Ez számomra legalábbis nem várt eredmény, ezeknek a magyarázatára további kutatások szükségesek. Ezeket tovább lehet boncolhatni, az adatok további következtetésekre nyújtanak lehetőséget. Lehetséges, hogy egyik egyházmegyében több a város és a mezőváros, Fedelesnek valóban igaza lehet, ez releváns tényező, s ez magyarázza a nem várt kiugró adatokat. Számításai szerint a kérvényezők 32-33%-a volt mezővárosi, vagy ottani javadalommal bíró.

Ami a leginkább meghatározhatta a promóciót, az a politikai helyzet, például a belháborúk voltak. A Fedeles által bemutatott források további, közvetett adalékként szolgálhatnak a politikatörténethez is, pl. a Tallóciak és a Cilleiek szlavóniai viszályára nézve. Akár az erősödő oszmán fenyegettség közvetett forrása lehet az is, hogy az 1440. évben nem találunk promóciós ügyet. Az 1440-49 közötti évtized diagramja mellett szívesen megnéztem volna az 1453-62 közötti éveket is, sajnos azonban az 1456-64 közötti regiszterek nem maradtak fenn. Ha az itáliai belháborúk is negatív hatással lehettek, akkor nyilván nemcsak II. Pál pápa 1465-ös, Anguillara grófja ellen vezetett hadjáratát lehet itt tekintetbe venni, hanem a hosszú hónapokat hadban töltő II. Gyulát, de sajnos 1502 és 1511 között a *Libri Formatarum*-ból hiányoznak az adatok. Az adatok alapján az is látható, hogy az oszmán fenyegetés ugyan mindig is jelen volt, s például már Mátyás halála után újra és újra felütötte a fejét, de azért évről évre változó intenzitású volt. Az 1490-es évek derekától meginduló itáliai, francia háborúk minden bizonnyal hatással lehettek a szentelésekre, azokat a disszerens valóban, a magyar promóciókra nézve is évenként elemzi, s valóban kézzelfogható a háború hatása. Mindezt Fedeles Tamás cseh összevetésben is áttekinti, mintegy párhuzamos „kísérleti laboratóriumként” tekintve a Cseh Királyságra, ott Zdeňka Hledíková adataira hagyatkozva. Kétségtelen, hogy az 1464 és 1471 közötti csekély cseh adat – egy, azaz 1 promóció – nyilván a Podjebrád elleni háborúkkal magyarázható. Jelzésértékű az is, hogy Mátyás utolsó éveiben számottevő növekedést tapasztalunk a magyarok promóciói terén, nyilván az ausztriai háborúkat követő „békeévek” hatottak erre. Fedeles diagramjaiból világos, hogy az 1488. és 1489. években évente négyszer, ötször annyian akarták magukat Rómában felszenteltetni, mint a megelőző, 1486. és 1487. években. Amikor elült a „háború szele”, például 1495 és 1498 között, óriási, ugrásszerű növekedést tapasztalhatunk Fedeles adatai alapján. 288-an, a korszak teljes szentelésre folyamodóinak 40%-a jelent meg Rómában. Mindez valóban közvetett adalékul szolgálhat arra is, hogy ezen évekre már II. Ulászló megerősíti a hatalmát és békés viszonyokat teremt. Igen érdekes kérdés, amit a diplomáciával foglalkozó opponens is megválaszolandónak tart, hogy a nemzetközi politikai események valóban érzékelhető hatással voltak-e az utazásokra: például fent említett, 1496-os évben nem azért volt-e kevesebb francia kúriai folyamodó, mert a királyság ura éppen nem a legjobb viszonyban volt a szentatyával, miután éppen a megelőző években dülta fel Itáliát, vette be Firenzét és Nápolyt, Sándort éppen csak meghagyván Szent Péter trónusán, aki viszont néhány hónappal később már éppen ellene áskálódott Lodovico 'il Moro' Sforzát a keblére ölelve. Mi több, a dolgozat elején idézett 1496. március 19-i napot megelőzően a fornovói csata után harctérre vált Itáliában, annak nyugati részén, Franciaországból vagy az ugyancsak hadban álló Aragóniából nem sokan juthattak el Rómába. A szifilisztól nem kímélt franciák minden bizonnyal nem a római utazásokon törték a fejüket 1495 végén, akkor, amikor Itália békésebb fele felé immár magyarok is útnak indulhattak, hogy Nagyböjt negyedik vasárnapja után néhány nappal már Rómába érjenek.

Az értekezés kimerítően foglalkozik a *contra vagantes* kérdésével, kánonjogi háttérrel. Az egyházi rend fokozatainak kiszolgáltatása a jelölt származási helye szerinti egyházmegye püspökének illetékességi körébe tartozott. Az „idegen klerikusok” az egyházi hatóságok számára komoly gondot okoztak, ezért is foglalkozik ezzel is jelentős mértékben a szerző, és tekinti át a jelenség visszaszorítását célzó intézkedéseket. A korabeli reformintézkedések célja is az volt, hogy az idegen klerikusokat saját püspökük engedélye nélkül ne lehessen felszentelni. Akik mégis e nélkül vették volna fel a szent rendeket, azok a penitenciáriustól kérhettek diszpenzációt. Fedeles plasztikusan ábrázolja azt a folyamatot, hiába tettek erőfeszítéseket a pápák, az Itáliába özönlő klerikusok áradatát nem tudták megállítani. Külön ügyet jelentett az egyetemjárás: a külföldön tanuló klerikusok általában tanulmányaik helyszínén vették fel az egyházi ordó fokozatait. A legtöbb esetben nekik sem volt a kezükben a saját ordináriusuk engedélye, de azzal az indoklással, hogy „életvitelszerűen” az egyetemi városukban tartózkodva, a jelentős földrajzi távolság miatt kérelmezhetek a Penitenciárián igazoló

okmányt. Itt igen jó, hogy a magyar esetek mellett releváns – ausztriai, stájerországi, cseh – párhuzamokkal szolgál a dolgozat, kitekintve egy-egy olasz, bécsi, salzburgi esetre. A kamarai vizsgálatok során, bevallom, magam is arra lettem volna kíváncsi, hogyan ellenőrizték az életkort, „személyi okmányok híján”. Vagy, a 3222, törvénytelen származást érintő, II. Piushoz benyújtott szupplikáció sok-e, vagy kevés esztendő alatt? Mennyi az összes ezen időszakban? Még érdekesebb, hogy az olyan testi hiányosság jelentett akadályt, ami a „a hívek körében nem kelt botrányt”. Mit értünk ez alatt? A szem deformitása már skandalum? Vagy nem mindig? Ugyanakkor a kisujj elvesztésével már csak a kisebb rendek és az alszerpapi ordó felvételére volt lehetőség, s csak lelkipásztori szolgálattal össze nem kapcsolt javadalmat lehetett viselhetett. Ezek a szabályok következetesen „kőbe voltak vésve”? Ki lehetett esetleg bújni ezek alól, vagy a disszerens példái pl. amikor a „kánoni”, bal szem defektusáról volt szó, mégis felszentelést kapott a szupplikáló. A diszpenzációk terén ugyancsak érdekelne, mit értettek a deliktumok között pontosan a hitehagyáson, az eretnekségen egyes konkrét esetekben?

Hogyan ellenőrizhetőek az erkölcsök? Az értekezés szerint „nagy hangsúlyt helyeztek a papi élet reformjainak kidolgozása során e szegmensre is a trentói zsinat időszakában”, de az az 1548-ban kiadott *Formula reformationis* előtt tudunk-e arról, pontosan hogyan tettek tanúságot erkölcsöikről a szentelési vizsga előtt, hogyan zajlott ez egyáltalán? Három példát tár elénk a dolgozat, s felmerül a kérdés: amiatt tudunk keveset, mert csekély számú esetünk van, amelyben a források konkrétak? Mennyi az összes olyan eset, Nem biztos, hogy a disszerens feladata ennek a megválaszolása, nem is biztos, hogy lehet-e abszolút értéket vagy arányt mondani. Az opponens csupán jóhiszeműen érdeklődik, azt gondolván, egy leendő kötet jövőbeli olvasója előtt is ez vetülhet fel. Milyen arányban volt az erkölcsi vétség szentelési akadály? Milyen számban, milyen mértékben az alkalmatlanság, a szabálytalan állapot? Milyen arányban szerepel a vétségek között a gyilkosság? Maga a szerző írja, „a magyarok által elkövetett vétségek repertoárja meglehetősen széles”. Mit jelent ez? Mennyire „széles” a házasság, a gyermek születése aránya? Esetleg több példát tudna erre hozni? A hamis titulussal való folyamodványok (1500) esetén számomra meglepő, hogy Itáliából mindössze 3,4%, illetve Angliából is kevesebb, mint 1%.

Az értekezés a szentelési turizmus kritikáját is igyekszik megjeleníteni, korabeli traktátusokon, reformzsinatokon, a *Reformatio Sigismundin* keresztül. Az egyik fő megállapítása, hogy a reneszánsz pápasággal kapcsolatos általános vélekedésekkel ellentétben a korszak egyházfői fontosnak tartották az egyházon belül tapasztalható káros szokások megszüntetését, a római szentelési dömping visszaszorítását. A pápák vizsgákat kötelezővé tették, élethossziglani ordinátort neveztek ki.

II. Gyula igyekezett a színlelt javadalmakkal történő tömeges visszaéléseket visszaszorítani, ezért megszigorította az ellenőrzéseket. X. Leó az V. lateráni zsinaton, illetve reformbullájával a papi élet reformját irányozta elő, lépéseket tett a visszaélések megszüntetésére. Az ordinátor mellett egy további, a tudományokban jártas prelátust bíztak meg a kandidálók alkalmasságát vizsgáló, a vizsgáztató mellé pedig egy kamarai jegyzőt rendeltek, akinek írásba kellett foglalni a jelölt által felkért tanúk vallomását.

Mi az oka, hogy ezek az erőfeszítések mégsem lesznek látványosan hatékonyak? Igaz, hogy a főpapok, valamint helynökeik nem adhatják fel a szent rendeket az egyházmegyéjükön kívülről, elbocsátólevéllel érkező klerikusoknak, de az is igaz, hogy megtehetik, a pápa utasítására, azaz kivétel, kiskapu mindig a rendelkezésre áll. Hogyan tudják kijátszani a szigorodó szabályokat sorban II. Pius, VI. Sándor és X. Leó erőfeszítései ellenére. Hogyan lehet, hogy mégis özönljenek Rómába a „kiskapun át” érkezők, pedig az egyházfők erős felügyeletet szereznek a promóciók végrehajtása felett. A disszerens végül is arra a megállapításra jut, hogy „lényegi változások nem történtek”, s mindezt azzal magyarázza, hogy a promóció két csatornája, az Apostoli Kamara és a római Vikáriátus több oldalról biztosított

mentességet, sok helyen nyújthattak be a jelöltek folyamodványt diszpenzációért, ráadásul a Penitenciária jogosítványai bővültek a hiányosságok alóli felmentés ügyében. A „római vikárius szerepének definiálatlansága” az oka, hogy a szabályozások mindössze a kamarai szenteléseken juthattak érvényre. A legtöbb kegyelem, a Kancellárián és a Datárián egyaránt elérhető volt, és a kiskaput kihasználók az említett hivatalokhoz párhuzamosan nyújtottak be szentelésekkel kapcsolatos folyamodványokat. (Annál is inkább, mivel a Penitenciária ügyintézése olcsóbb és gyorsabb is volt, mint a Kancelláriáé.) De kérdezem akkor, erről a kiskapuról a kor pápai nem tudtak? Minden erőfeszítésükkel küzdtek a diszpenzáció megszerzéséért folytatott „káros gyakorlatok” ellen, mégis nagy számban kerültek ki, játszották ki a promóció akadályait? Számosan akadtak minden reformintézkedés ellenére, akik diszpenzáció nélkül is a kánonilag meghatározott időpontokon kívül, az előírt korhatár elérése előtt, illetve *dimissoria* nélkül vették fel az egyházi rendek fokozatait, gyorsított eljárásban, a Kúriában bármely püspöktől. Ezt egy pápa sem tudta volna markánsan visszaszorítani? A törekvés megvolt rá, csak elbuktak a reformterveik? Hiába próbálkozik mindennel II. Gyula vagy X. Leó, mégis egész évben folynak a promóciók, nő a felmentések száma, virágzik a turizmus? Akármilyen vérmesek is szóban vagy papíron, a kiskapuk megmaradnak – hiszen nyilván megéri az egész intézményrendszer egy sor tagjának az „apparátuson” belül. Mi több, a szerző sem tagadja, hogy Rómában a helyi ordinárius által alkalmatlannak minősítettek pénzért könnyen pappá szenteltethették magukat. Maga a szerző írja, hogy még X. Leó alatt is „mindennaposak a panaszok”, „az ordinátorok megvesztegethetőek”, „továbbra is műveletleneke szentelnek fel”.

A szerző igen fontos megállapítása, hogy azt várnánk, hogy a török veszély és a lutheri reformáció kibontakozása visszaveti a szenteléseket, mégis, a 1523. év kiemelkedő, 57 presbitert szentelnek fel. Ezt párhuzamba állítja a nemzetközi kutatásban Andreas Rehberg eredményeivel, aki ugyan a hitújítás első fázisában kimutatott egy 25%-os csökkenést, de az az 1520-as évek első felében abszolút számokban nem csökkent a papszentelések száma. Ezt össze lehet vetni pl. Cooper eredményeivel, Coventry és Lichfield egyházmegyéjében. (Igaz, csak erre az egyházmegyére végzett kutatásokat Cooper, magam azonban ennek komparatív vizsgálatát nem tartom igazán jónak, mert ez inkább egy periférikus súlyú egyházmegye, sokkal hasznosabb lenne egy összevetés a közepes Ely-vel, Chichesterrel, Rochesterrel. (A fenti, ajánlott szakirodalmi tételek között is van amelyik a londoni vagy éppen a worcesteri egyházmegyével foglalkoznak, az idézett birminghami disszertáció pedig Hereforddal.) Az angol példával ellentétben viszont egy dél-német, Rajna-vidéki, francia összevetésben bizonyára sokkal nagyobb lehet az aránya a helyileg alkalmatlannak minősítettek Rómába áramlásának.

Magyarországon fokozott érdeklődés mutatkozik meg a szentelések iránt az 1520-as évtized első éveiben. De még ezzel együtt is, ha a fokozatokat Rómában felvevőket nézem, az arányuk a teljes klérushoz viszonyítva nem kiugró, nem óriási, 3,5%, tehát mégsem özönlöttek tömegesen az egyházi hatóságokat megkerülve a Kúriába, s nem ennek egyenes következményeként süllyedtek alacsony képzettségüknek köszönhetően morális válságba.

Valóban izgalmas kérdés az elméleti felkészültség. Hogyan ellenőrizhette a „korabeli minőségbiztosítás” során a examinátor a jelölt erkölcsseit és felkészültségét? Annak fényében érdekes ez, hogy a disszerens is úgy látja, „a Penitenciária hivatala szigorúan ellenőrizte a klerikusok elméleti felkészültségét”. A 15. század második felétől fokozatosan szigorodó kúriai vizsgálatok következtében a pápai udvarból „egyáltalán nem érkeztek képzetlen és alkalmatlan papok tömegei a részegyházakba”. Ahogy írja, „a szentelési vizsgákon a hivatásukhoz szükséges legfontosabb ismereteket bizonyosan számon kérték rajtuk”. A hangsúlyt úgy is lehet érteni, hogy a *ténylegesen nem* tudjuk, csupán úgy gondoljuk, *bizonyosan*. Erre csak következtetni tudunk, valószínűsíthetünk, de konkrét adataink nincsenek. Magáról a vizsgáról, annak egyes kézzelfogható elemeiről csak a XII. Gergely pápához 1407-ben benyújtott

kérelmeket tartalmazó szupplikációs kötet áll rendelkezésre. Ezért magam csak hipotetikusan merném kijelenteni, hogy „az Apostoli Kamarában sorra kerülő szentelési vizsgák” is „hasonlóképpen zajlottak”, hiszen a „tényleges vizsgálatokról nem maradtak fenn iratok”. S ugyan a szerző úgy fogalmaz, „minden bizonnyal”, magam nem tennék ilyen bátor kijelentést. Talán érdemes lenne több esettel rávilágítani, hogyan szigorodik a vizsgálat ténylegesen? Ha források hiányában csak hipotéziseink lehetnek, tegyük egyértelművé, hogy ezek feltevések. A Capranica és Nardini bíborosok által alapított, kifejezetten a papok képzését biztosító kollégiumok alapítása kiváló kiindulópont, annak a legitimálására, hogy a prelátusok körében is volt igény a papok képzettségének emelésére. Ezt akár markánsabban is lehetne hangsúlyozni. Ehhez csatlakozva az is valódi előremutató jelenség, hogy a klerikusok is „egy-egy mester mellé szegődtek”; s a disszerens is Mezey László példája nyomán a Bakóc számadáskönyvében feltűnő *domus procedendum* kifejezést használja, a papnövendékek egyfajta közös életterét jelölendő. Előremutató jelenség, a magasabb ordók felvételére készülő világi klerikusok gyakorlatilag egyfajta szemináriumáról van szó, s látszik, itt sem a pápa a reform kiindulópontja. Fedeles Erich Meuthen tézisét magáévá téve állapítja meg, hogy nem tartható, hogy a Kúria hanyagsága központi szerepet játszott volna a késő középkori papság képzetlenségében. A fenti példák, Bakóc, a jelzett két bíboros iskolája a gyakorlati képzést állította a középpontba. Úgy fogalmaz, a nem a korabeli klérus képzetlensége, hanem „téves irányú képzettsége”, kevésbé gyakorlatias képzettsége állt a 16. századi viták keresztüzében. Mennyi lehet a magyaroknál a képzetlenség miatti elutasítás? Elméleti felkészületlenség miatti alkalmatlanság miatt elutasításra csak két példát találunk, két szuszpenziós esetet. Ez azt jelenti, arányaiban nem magas a magyarok felfüggesztése? De ha nincs valós, konkrét forrásunk, akkor az, hogy „bizonyosnak tarthatjuk, hogy a szentelendőknek nem volt a magasabb [...] hiányosságuk, [...] az elvárt általános követelményeknek valamennyien megfeleltek”, mégis csak hipotetikusan jelenthető ki.

Az igaz, s segíthet is, hogy ha a származási hely szerint következtethetünk iskolázottságra. Sajnos azonban itt is kevés a konkrét, ténylegesen alátámasztható példa (mint pl. Szalkai a sárospataki oppidumi iskolában tanul, s jegyzetei fennmaradtak; vagy a brassói dékánátus szabályzata, mely előírja az egyetemi tanulmányokat a plébánosoknak), így ez esetben is inkább valószínűsíthetünk. [Ha már egyetemjárás, csak nekem tűnik kevésnek, hogy a Rómában szentelt magyarok közül hatan jártak egyetemre?] Az kánoni idő terén azonban vannak adatai: a szentelések ideje 70-ban a kánonjogi szabályoknak megfelelően történt.

Magyarországon is van példa a szigorodó szabályozásokra. A veszprémi zsinaton előírták, hogy ellenőrizték az egyházmegyékben szolgáló idegen klerikusok szentelési dokumentumait és az ismeretlen papokat ne engedjék misézni. Volt olyan, hogy a Kúriában áldozópappá szentelt felkészültségével itthon nem voltak megelégedve és alkalmatlannak bizonyult, s fel is függesztették az első szentmise bemutatása alól.

Nagy érdem, hogy a szerző képes önmagát is kritikával illetni, beismerni tévedését: korábban azt a hipotézist fogalmazta meg, hogy a Penitenciárián promóciós kérelemmel regisztrált klerikusok jelentős része a gyorsabb ügyintézés, és [...] költségkímélőbb procedúrával kecsegtető római Vikáriátus szolgáltatását vette igénybe a 16. század első negyedében”. Időközben azonban revideálta feltevését, ugyanis az említett hivatal ordinációs kötetét átnézve az nem igazolódott be.

Az értekezés sok adatából más tudományterületek is tudnak profitálni. A szerző feltárt forrásai bizonyos tekintetben még a diplomáciatörténeti kutatást is előreviszik. Egy győri eset, egy akolitus 1523. évi presbiterré szentelése kapcsán derül ki, hogy Tommaso de Vio felhatalmazása alapján történt. A bíboros legátusként részt vett 1523 őszén a bécsújhelyi, majd a pozsonyi Habsburg-Jagelló tárgyalásokon, de nem tudjuk pontosan, hogy mikor távozott az országból. A citált forrás azonban további adalékul szolgál akár a magyar külpolitika kutatóinak is, hiszen eddig azt tudtuk, hogy a bíboros még 1523. november 18-át megelőzően még a

Királyságban volt, immár pontosabban látjuk, hogy a *dimissoria* november 13-át megelőzően kelt. Az időpont azért lehet érdekes, mert nem tudjuk pontosan, VII. Kelemen pápává választása, 1523. novembere után mikor tért vissza Rómába, egészen addig, amíg az új szentatyja 1524. január 22-én derekán hivatalosan is visszahívta. Egyes elképzelések szerint a legátus – s a vele együtt megbízatást teljesítő Burgio báró – egy római út után vissza is térhetett, hiszen az 1524. év első felében a Medici pápa által kinevezett új legátus, Lorenzo Campeggio bíboros sokáig nem utazott Magyarországra.

Ugyancsak a diplomáciatörténet számára vonhatunk le következtetéseket abból, hogy Mátyás római követe, Kelemenfi Imre boszniai prépost 1471 és 1474 között gyakorlatilag folyamatosan Rómában tartózkodott, már-már egyfajta rezidens követként. A küldetései folyamatosan a Kúriába szőlították, szinte valóban állandó missziót látott el, s e tekintetben a Magyar Királyság több hatalomnál, még Angliánál is előrébb járt.

A disszerens nagy gyakorlattal alkalmaz kvantitatív módszereket. Nem csak arra gondolok, hogy megadja, mennyibe került az ügyvédi tarifa a korhiány miatti felmentés vagy a törvénytelen származás miatti diszpenzáció megszerzéséért; vagy arra, hogy mibe került a római utazás, ha olyan különböző adataink vannak, hogy egy polgár végrendelete tanulmányokra és papszentelésre 10 forintot hagyott, de egy bártfai káplán már 76-ért utazott Rómába. A disszerens ügyel arra, hogy a számos adatot arányaiban vizualizálja, kördiagramokkal, ábrákkal szemléltessen, százalékos megoszlást is kiadjon (pl. A kúriai hivatalokhoz fordulók és az egyházmegyék népességének aránya; Az egyházmegyék rangsora (becsült éves jövedelem, népességszám, kúriai promóciók). Fontos megállapítás, hogy az ordinátorok több mint harmada szerzetes volt, a legtöbben mendikánsok.

A disszerens kiváló példákkal és néhol szinte egész esettanulmányokkal szolgál, azokban azonban bizonyos tekintetben felülreprezentáltak a pécsiek. Egy helyütt a pécsi karmelita kolostor a promóció helye, máshol feltűnik a pécsi Berzsényi Márton plébános, majd Mohácsi Mihály is, a pécsi Mindszentelek templom plébánosa, szó esik a pécsi egyházmegye Paksi Orbánról, és Mihály fráter és éppen a pécsi konventből érkezett Párizsba, ahogyan István klerikus is a pécsi egyházmegyéből érkezik. Érthető természetesen mindazonáltal, hogy a szerző saját korábbi kutatásaira támaszkodik, és szűkebb pátriájából hoz példákat, de talán a „dobogó második helyén” szereplő Győr mellett jobban kitekintենék az országra. Az is lehet, mindez csak az opponensnek szűr szemet, aki az egész dolgot végigolvassa, a későbbi, történész felhasználóknak nem biztos, hogy feltűnik. Azért mégse legyünk ennyire „mostohák”, korábbi írásai érintik a veszprémi, a zágrábi és az erdélyi egyházmegyét, foglalkozott Váradal, s jól ismeri Újlaktól Galgócig a későközépkori magyar egyházat, a pecséthasználatról a hiteles helyeken át a diplomata és humanista főpapokig.

Számomra is érdekes adat, hogy Rómában volt állandó magyar gyóntató is, aki viszont feltehetően nem szlavónul, hanem horvátul értett. A döntő fontosságú adat azonban az, hogy ugyanannyi van, mint angol vagy német.

Érdekes lehet esetleg egy-egy aktorra bővebben kitérni. Példának okáért Vince otocsácsi püspök talán több szót érdemelne, hiszen a disszerens is kiemeli, a *Curia Romana* hivatalosan kinevezett ordinátorai közül a legtöbb alkalommal ő szentelt magyar klerikusokat 1518 és 1521 között. A szerző valóban részletezi, hogy Vincenzo de Andreis otocsácsi püspök „számára a magyar ügyek egyébként sem voltak ismeretlenek”. 1508-ban Bajnai Both András horvát-szlavón bán követeként tárgyalt II. Gyula pápával az oszmánok elleni segélyek ügyéről. Azt is kihangsúlyozza, hogy Bajnai Both báni székhelyét Otocsácsban tartotta, így „személyes kapcsolatuk kézenfekvőnek tekinthető”. Arról is szót ejt, hogy 1515-ben immár a Szentszék diplomatájaként érkezett követségbe, hogy Beriszló Péter számára segélypénzeket hozzon. Érdekes lenne áttekinteni, miért lehetett ő a Kúriában a magyar ügyek egyfajta „felelőse”? Már Kubinyi András felfigyelt a tevékenységére, ahogy megítélésem szerint annak is van relevanciája, hogy a szentelők közül ő a Királyságból származott, dalmát-horvát (traui)

származású volt (ld. pl. *Acta Nuntiatura Poloniae*. Tom. II. Zacharias Ferreri (1519-21) et nuntii minores (1522-23). Ed. Henricus Damianus Wojtyska. Romae 1992. 8. és 32. j.), így nem véletlen a domonkos Bajnai Bothhoz és Beriszlóhoz való kötődése, a horvát kutatás nem is az olaszosított nevén, hanem Vinkoként, s Andrejčičként (Andrejević, Andrijević), s trau kanonokként ismeri. X. Leó „illyricumi” követeként nagy szerepet játszott a magyar törökellenes erőfeszítésekben. (Szerepel pl. a Blagay- és a Frangepán okmánytárakban.) Ezért is lehetett *utóbb* a Kúria ordinátora. A régi és új horvát irodalomból vö. Ivan Črnčić: *Najstarija poviest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji*. Roma, 1867.; Petar Runje: „Otočac, srednjovjekovna biskupija i kulturni centar”, *Senj. zb.* 33 (2006) 51-62.

Nagyon kevés helyütt van egyáltalán csekély lehetősége az opponensnek kritikai megjegyzések megfogalmazására, hiszen a dolgozat szinte nyomdakész, még szinte elütést sem találni benne. Egy tekintetben azonban – „János krajnai püspök” esetében – nem biztos, hogy világos, kiről van szó (1487-ben, 53. old.). Az olvasónak rögvest furcsa, hogy a szokásos értelemben vett Krajnának, mint tartománynak, területi egységnek nem lehet püspöke, hiszen egyrészt az örgrófság (Carniola), másrészt Krajna püspöke leginkább a laibachi lehet, akit kifejezetten krajnainak nem címzik (a mai Ljubljánában székel, *Labacensis*). Laibachi püspököt ismerünk a korból, de az 1487-ben nem János. Krajnait meg végképp nem, még Eubel sem, A dolgozat – illetve az *Ordinatum Documenta Pontificia* okmánytár – más helyütt segít abban, hogy ezt hogyan értelmezzük: a szövegben máshol „carinolari” püspök szerepel. Ilyen valóban létezik, természetesen (ep. *Calinensis*), Carinola Campaniában, Caserta mellett adott püspököt, s több elnevezéssel szerepel a forrásokban (Caorle vagy Calina az egvházmege is, „*Dioecesis Caprulana seu Caprularum*”). Itt már van János püspök (1487–1501), Giovanni di Castello beneventói kanonokról, korábban strongoli püspöke. Róla van szó. Neki viszont semmi köze Krajnához. Nyilván a szerző az itáliai Carinolára, s nem a krajnai Laibachra vonatkoztatja adatát, s a Carniola elnevezés megában rejti a betűk felcserélésének lehetőségét, s így lesz Carinola a Birodalom területén fekvő Carniola, legalábbis még az okmánytár indexe szerint is (498. old.). (Itt még Petrus Gamboa püspök is a birodalmi Carniolánál szerepel. Nyilván neki sem lehet köze az örgrófsághoz, a forrásokban egészen bizonyos, hogy campaniai, „in Napolitano Regno”).

Bonyolultabb a helyzet a „krajnai érsekekkel”. Ez nem ugyanaz a Krajna, mint fentebb, hiszen jelzi is a disszerens, hogy itt az albániai „Krajnáról van szó”. Megítélésem ez a mai Skadarska Krajnát jelöli, s a magyarban is érdemesebb „Krajnának” hívni. Itt valóban létezett tituláris érsekség. Ferenc „krajnai érsek” esetében valóban arról lehet szó, hogy ő Skadarska Krajina címzetes érseke volt: Francesco Quirini, 1495 és 1498 között. (Korábban sebenicói püspök, majd durazzói érsek.) Az ő tituláris egyházmegyéjét valóban „Craynensis”-ként adják meg a források. A másik „krajnai érsek”, Jeremiás esetében azonban úgy vélem, Geremia Contugi nem krajnai, hanem kürénéi címzetes érsek volt (Libia Pentapolitana, Qrennah, ma Líbia). S nem „Craynensis”-ként, hanem „Cyrenensis”-ként kellene olvasnunk. Az is lehet természetesen, hogy az adott kézirat szövegben van a tévedés, s az azt író kéz hibázott. Jeremiás nevű *krajnai* érseket ugyanis nem ismerünk az adott időszakból, sőt, 1499 után senkit sem. Jeremiás azonban valóban Küréné érseke volt, 1509-től 1521-ig.

Az igen gazdag apparátus és adattár minden felmerülő kérdésre választ ad. Az ordináriusokat listázó archontológiai adalék is igen hasznos. A válogatott források betekintést nyújtanak a bejegyzések típusaiba.

Összegzés

Lukcsics Pát idézve, „a római kúriával való kapcsolatunk a középkorban dacára a nehéz közlekedési viszonyoknak a mainál sokkal élénkebb, a személyes érintkezés sokkal gyakoribb volt”. Bizonyos tekintetben ehhez, ennek a megismeréséhez segít hozzá az értekezés. A korábbi

kutatás csak tapogatózott: még Tóth Péter is az 1524 első hónapjaiban benyújtott tömeges szentelési kérvényekkel kapcsolatban a következőképpen fogalmazott: „Hogy mi lehet a jelenség oka, arra egyelőre nem tudok magyarázatot adni”. Immár tudunk magyarázatot adni, Fedeles munkája révén betekintést nyerhetünk a motivációk és a nagyarányú „szentelési mozgalom” mögé. A késő középkori magyar „papszentelési turizmus” tekintetében számos probléma mindmáig tisztázatlan maradt, Fedeles azonban a *Libri formatarum* teljes magyar vonatkozású adataira támaszkodva igyekszik tisztázni a képet. Ahhoz is hozzásegít bennünket, hogy értsük, a sztereotípiát, amely értelmében a pápai Kúria hanyagsága alapvető szerepet játszott volna a papság alulképzettségében, kevésbé tartható. A Kúria igyekezett szigorúan ellenőrizni a klerikusok elméleti felkészültségét. A szerző forrásokkal megalapozott érvekkel támasztja alá, hogy csak olyan szentelési akadályok alól adtak ki felmentést, amelyek nem érintették az illető képzettségének minőségét. A kúriai szentelések nem árasztották el a részegyházakat alkalmatlan papsággal, s ezt azzal is alátámasztja, hogy „az elméleti felkészültségre vonatkozó követelményeket pontosan nem szabályozták központilag, ezért nem volt e téren olyan igazodási pont, amely az elégséges műveltségi szintet részletesen meghatározta volna”. Véleménye szerint „ez is közrejátszott abban, hogy a [...] papság tagjainak nagy részét általában sztereotip módon tudatlannak tartja a korábbi szakirodalom.

Javaslom az értekezés a nyilvános vitára való kitűzését. Fedeles Tamás akadémiai doktori disszertációja az MTA doktora cím megszerzéséhez szükséges minden feltételnek megfelel, és ez alapján a cím odaítélését ajánlom.

Debrecen, 2022. január 15.

Bárány Attila
egyetemi tanár, DSc